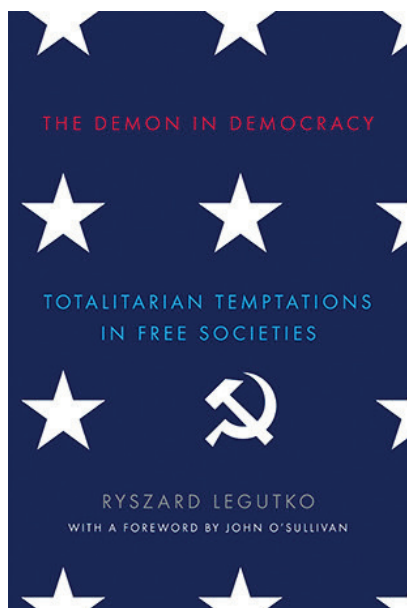

УДК 321.7:321.64(049.3)

Душан Достанић

*Институт за политичке
студије, Београд*

Ryszard Legutko
***Demon in Democracy:
Totalitarian Temptations in
Free Societies***
Encounter Books
2016, 182 стр.

Када се данас, након више од двадесет и пет година од пада Берлинског зида и пропасти комунистичког система у земљама централне и источне Европе, погледа ко су људи који чине садашњу

пре свега политичку елиту, долази се до закључка да је реч о људима који су по правилу припадали комунистичким структурама, односно о њиховим наследницима, а понекад и о биолошким потомцима комунистичких функционера. Ова чињеница није непозната ни у Србији. Поставља се питање чиме се то може објаснити? Дакле, како то да су након пропасти комунизма, комунисти и њихови потомци остали на власти? Питање се може поставити и на други начин, како то да су се у либерално-демократским режимима бивши комунисти показали много прилагодљивијим и успешнијим него бивши дисиденти, борци за слободу и вишепартизам, политички емигранти и антикомунисти? У литератури је могуће наћи више покушаја да се овај феномен објасни. Тако се тврдило да су бивши комунисти поседовали више административног искуства, да су они управљали транзиционим процесима, односно да су правила транзиције привремено штитила њихову моћ, те напослетку да су бивши комунисти сачували своју моћ тиме што су прво они приватизовали државна

предузећа, а затим ресурсе које су поседовали искористили у политичкој борби. Ова и слична објашњења наравно не морају бити погрешна и мало је оних који се, макар делимично, неће сложити са њима. Такође, мало је оних који ће порицати утицај обавештајних и партијских структура на ток транзиције и приватизације. Па ипак, таква стандардна политиколошка објашњења не иду довољно дубоко. Као што је у предговору за Легуткову књигу пише Џон О'Саливен, стандардна објашњења нису у стању да пруже одговор на питање зашто је *морални* отпор континуираној доминацији старе *номенклатуре* у посткомунистичким демократијама био толико слаб (стр. v)? Како се догодило да су се стари комунисти тако лако и тако једноставно претворили у либералне или социјал-демократе? Може се наравно ићи и даље у прошлост па питати зашто су још седамдесетих година прошлог века западне либералне демократе са извесним симпатијама гледале на комунизам уз немало подозрење према антикомунистима? Штавише, како се догодило да су бивши комунисти по-

стали легитимни сарадници и партнери западних демократа, па је данас у телима Европске уније лакше срести бивше комунисте него бивше дисиденте? Са друге стране, они који су у време комунизма били прогоњени као непријатељи већ су од првих дана успостављања либерал-демократије остали на маргини, те се на њих и даље гледало са подозрењем, као на непријатеље.

Питање изостанка *моралног* отпора, односно једноставног преобраћања је посебно значајно јер указује на дубљу, односно идејну везу између комунизма и либералне демократије. Када таква, дубља идејна веза не би постојала, сви ти ресурси, везе и административне способности не би били довољни да бившим комунистима омогуће да задрже позиције моћи. У својој књизи професор Легутко инсистира управо на заједничким идејним и филозофским претпоставкама комунизма и либералне демократије (он као филозоф и не може другачије). „Ово је књига о сличностима између комунизма и либералне демократије“ гласи прва реченица у књизи. Дакле, наглашени анти-анткомунизам који до-

минира међу западним и источним либералним демократама није ствар случаја, него је последица идејне блискости између либералних демократа и комуниста, те као такав у вези са питањем почетне позиције у време транзиције. Штавише, аутор иде и даље када каже да се либерално-демократски Запад није борио против совјетске империје те да му, уз неколико изузетака, то никада и није била намера (139). Управо супротно, Запад је према Легутку, баш због идеолошке блискости (макар и нејасне) увек тежио добрим односима са комунистима.

Наравно, бољи познаваоци историје идеја, поготово они који познају историју конзервативне мисли, сетиће се да овде није реч о новој тврдњи. Без сумње, већ од Француске револуције могли су се чути гласови са деснице који су упозоравали да ће се пут либералне демократије завршити у комунизму, односно анархији. Такве прогнозе понављале су се и током XIX века, да би се посебно интензивирале након большевичке револуције у Русији и успостављања комунистичке диктатуре. Међутим, Легутко пише из другачије пер-

спективе. Наиме, за разлику од галерије конзервативних аутора, Легутко је живео у комунистичкој земљи, био је дисидент, уредник филозофског самиздата *Арка*, који је издавала *Солидарност*, професор филозофије и борац за демократију, да би по паду комунизма једно време обављао дужност министра просвете, те посланика у европском парламенту. Дакле, док су старији конзервативци сумњичили либералне демократе да својом политиком дугорочно иду на руку комунистима, Легутко се у име слободе борио против комунистичке диктатуре. За њега либерална демократија није била несвесно оружје непријатеља које треба разобличити, него управо савезник у борби против комунизма. Он није антизападњак, него неко ко је на западни свет гледао са симпатијама, за њега либерали и демократе нису били непријатељи поретка и силе нереда, него се и сам залагао за слободу савести, слободу речи и истраживања, слободу удруживања, парламентаризам, вишепартизам, слободне изборе, правну државу, приватну својину, тржишну привреду и све оно што је на

трагу класичних либералних принципа.¹ Утолико је, како и сам каже, његово изненађење било веће када је уочио дубоке сличности између либералне демократије (дакле свог савезника) и комунизма (непријатеља), односно када је у оквиру посткомунистичког, либерално-демократског поретка уочио исте тоталитаристичке тенденције које је упознао у време комунистичке диктатуре. Комунизам и либерална демократија су свеуједињујући или свеуједначавајући ентитети који одређују својим присталицама шта ће да мисле, шта да чине, како да процењују догађаје, шта да сањају и који језик да користе, оба се држе своје ортодоксије и поседују слику савршеног грађанина (стр. 3). Дух либералне демо-

кратије која толико сличи комунизму отелотворен је у институцији Европског парламента.² Наравно, Легутко је свестан да се не ради о идентичним феноменима. Он не пориче постојање огромних разлика између комунистичке и данашње Пољске, при чему би у случају поређења предности још увек биле на страни данашњег система. Без обзира на све, либерално-демократски поредак не укида приватну својину, не заводи диктатуру једне партије, не спроводи отворену цензуру, нити хапси своје противнике. Такође, за разлику од старијих конзервативаца, Легутко не заступа неку алтернативну концепцију која би требало да замени либералну демократију и њене институције. Наиме,

- 1) Легутко се од онога што назива либералним демократама разликује прво по томе што су његови захтеви били „скромнији“. Наиме, он јесте заговорник вишепартизма и слободних избора, али не и демократизовања читавог друштва и сваког његовог сегмента, а пре свега породице. Он је залаже за права и слободе, али не у смислу онога што се данас подводи по идеологију људских права. Са друге стране, он се од данашњих либералних-демократара разликује и по томе што стоји на становишту патриотизма, верности националној традицији, класичној етици и најважније религији. Он је као и остали дисиденти желео слободне изборе као механизам, а не као вредност по себи. Вредности које је желео да чува биле су националне и религијске. Зато он сам каже да *Солидарност* као покрет не би била могућа без патриотске и религијске мотивације својих чланова (143). То је оно што је Пољацима омогућило не само да устану у великом броју, него и да знају због чега и за чега устају. Речју, комунизам нису победили модернисти и либералне демократе, него старомодни конзервативци, патриоте и верници.
- 2) На овом месту Легутко је на позицијама других европских конзервативаца, на пример бившег чешког председника Вацлава Клауса, који су такође истицали бројне паралеле између данашњег Брисела и некадашње црвене Москве.

за њега је либерална демократија и поред свих својих мана супериорнија у односу на сваки вид тоталитаризма, али баш због тих мана и тоталитарних тенденција се увек мора бити на опрезу и либерална демократија се не може узимати здраво за готово, нити се сличности између либералне демократије и комунизма могу ставити *ad acta* простим позивањем на супериорност либералне демократије.³ Чињеница да је совјетски тоталитаризам био уочљивији и бруталнији, не амнестира лукавији и перфиднији тоталитаризам либералне демократије. Проблем настаје управо када се мане не узимају у обзир, односно када либерална демократија подлегне искушењима која јој нису дошла са стране, него су јој иманентна. Тако су, тврди Легутко, старе институције престале бити оно што су биле и оно што је требало да буду. Вишепартијски систем је постепено изгубио плуралистички карактер, парламентаризам је постајао

средство тираније у рукама идеолошки конституисане већине, а владавина права се претворила у судску арбитрност (27). Може се ићи и даље па казати да се Запад окренуо против саме Западне културе, што је много озбиљнија бољка у односу на лоше функционисање неких институција.

Поставља се питање које су то сличности које Легутко идентификује? Само по себи се разуме да се расправа не може водити на нивоу институција, јер шта је то „исто“ у вишепартијском и једнопартијском систему? Међутим, сличности су дубље и оне леже у домену идеја. Наиме, према Легутку и комунизам и либерална демократија представљају модернизаторске пројекте. У том смислу, оба пројекта желе да мењају стварност и да је побољшавају. Оба живе у уверењу да је свет у лошем стању које се више не може толерисати и које је потребно радикално променити и заменити нечим новим и бољим. Заправо, кон-

3) О'Саливен у свом предговору покушава да појасни Легуткову позицију тиме што указује на разлику између либералне демократије, односно онога што је она значила за Черчила или Регана, и либерал-демократије (са цртицом) која се развила у скорије време и која је, исто као марксизам, једна нова свеобухватна идеологија где се иза вела толеранције трпи мало или нимало неслагања (стр. vi-vii). Тиме се успоставља поредак који је истовремено и мање либералан и мање демократски у односу на оно што је назива либералном демократијом.

цепт модернизације подразумева изједначавање између новог и бољег, са једне и старог и лошијег са друге стране. Зато, у име новог и бољег, треба рашчистити са старим. У том смислу, то и у случају комунизма и либералне демократије значи засецање у социјално ткиво и својевољно елиминисање свега што се сматра старим, заосталим, погрешним, при чему се та интервенција легитимише позивањем на „модернизацију“ и бољу будућност. Тако се у оба случаја елиминисање старог схвата као еманципаторски процес, као отварање, ослобођење, једноставност и лакоћа живљења. Људски живот постаје „једноставнији и елементарнији“. У том процесу еманципације независног и сувереног субјекта као жртва падају осећај кривице, стари „ирационални“ морал, психичке баријере и све „наметнуте“ обавезе. У складу са минималистичким схватањем људске природе пред човека се више не постављају никакви захтеви, легитимишу се све људске аспирације и сви циљеви су једнако вредни. На антрополошком минимализму базирани морални релативизам као своју последицу доноси рушење

сваке хијерархије, културни пад, конзумеризам, те владавину забаве и осредњости. Модерни човек неосетљив је према великим моралним изазовима и несвестан опасности моралног пада. Он је *homo novus* – необразован, вулгаран, примитиван и пун презира према традицији, култури, свему елегантном, лепом и духовном. Са друге стране, независни и суверени субјект ослобођен од свих веза и обавеза се истовремено везује за апстрактну слику човечанства и његовог побољшавања. Дакле, индивидуална еманципација и изолација требало би да воде ка бољој будућности за читав људски род – маршу милиона изолованих јединки ка „светлој будућности“.

Истина, Легутко није први филозоф који је указао на заједничко модерничко порекло комунизма и либералне демократије. Међутим, он не остаје на самој констатацији заједничког порекла, нити покушава да укаже да иза старијег рођака (либералне демократије) нужно следи млађи (комунизам), него на основу истог порекла изводи низ заједничких особина. Наиме, као део истог модерног пројекта и комунизам и либе-

рална демократија деле култ технологије, који се затим трансформише у прихватање социјалног инжењеринга као прихватљивог начина да се реформише друштво, промени људско понашање и реше социјални проблеми (7). Конкретан циљ чије остварење се жели је мање битан. Оно што је од суштинске важности је заједнички поглед на човека, друштво, природу и свет у целини, који се схвата као објекат људске воље, погодан за константно обликовање и преобликовање. Одатле следи и прогресивизам који је такође заједничка особина комунизма и либералне демократије. Наиме, у оба случаја се радикално раскида са прошлошћу и верује у незауостављиви напредак ка новијем, савршенијем и бољем. Свако одржавање традиције и свака трезвена скепса дочекује се са непријатељством, као нешто застарело, заостало и анахроно. Тиме се ствара дихотомија модерно – анахроно, којој се придаје морално значење у смислу добро – зло. Очување и традиција су непријатељи и морају се прогонити без милости. Зато у комунистичком и либерално-демократском свету све мора бити

„модерно“ – модерна школа, породица, филозофија, уметност... На крају тог пута прогреса у оба случаја стоји утопија савршеног друштва и света. Другим речима, иза оба пројекта стоји исто схватање повести, односно вера у достизање коначног краја историје. У смислу у коме се достизање утопије поставља за крајњи циљ, еманципација од свега старог и наслеђеног постаје дужност. Дакле, све обавезе и све лојалности губе на значају и постају неважне, чак ометајуће. Једина обавеза која остаје је обавеза према комунистичком, односно либерално-демократском пројекту и остварењу утопије. Управо на овом месту се види како се у име „ослобођења“ заправо долази до неслободе, јер слобода бива редукована на остварење утопијског пројекта. Дакле, још једном прошлост остаје безначајна. Оно што је важно је будућност која почиње сада, а то значи од носилаца пројекта и од њиховог времена. Тако се у оба случаја има посла са пројектима који верују да од њих почиње „стварна историја“, односно реч је о супротстављању сећању. Идеалан човек је не само онај без обавеза, него и

без сећања, човек у амнезији, који је заборавио време пре појаве „усрећитеља“.

Основну тезу о комунизму и либералној демократији као о модернизаторским пројектима, који деле кључне особине, баш зато што имају исто порекло, Легутко детаљније развија у пет поглавља у којима расправља о историји, утопији, политици, идеологији и религији. На основу тога стиже се до закључка да је у оба случаја реч о утопијама и очекивању „краја историје“. Како пише Легутко: „Утопија дакле није политичка фантазија, него смео пројекат, смелији од осталих зато што настоји да реши све основне проблеме колективног живота са којима се човечанство среће од када је почело да се политички организује“ (47). Ни комунисти, ни либералне демократе не верују у могућност појаве нечег политички супериорнијег, односно схватају се као безалтернативни (43) и коначно остварење свих људских снова. Комунисти су себе поистовећивали са социјалном правдом, либералне демократе себе са слободом. Из идентификације система и идеала следи склоност ка „политичком морализо-

вању“ која се среће у оба случаја. Бркање идеала, моралних оправдања и политике доводи до искривљене слике стварности. Као утопије, оба пројекта почивају на снази вере. Није дакле случајно када се тврди да је за невоље комунизма решење још више комунизма, и исто то у случају демократије. Ту није реч о ставовима, него о манифестацији политичке вере. Међутим, та вера се исто тако мора наметнути и другима. Тако либерална демократија постаје тоталитарна демократија (Талмон) тиме што своје грађане присиљава да буду слободни (65). Такође, оба пројекта су историцистичка у смислу да верују да су спознали законе повести, те да се она неизбежно креће ка стању које су они означили као коначно. То коначно стање представља се као време у коме ће сви човекови потенцијали бити испуњени (у коме ће нестати незнање и предрасуде), односно у коме ће слобода победити неслободу и у коме ће владати мир и сарадња међу људима. Достижање одређеног модела друштва схвата се не као циљ по себи, него као услов пуне реализације људске природе. Дакле, комунизам односно

либерална демократија нису питање избора, него су уздигнути на ризину људске судбине. Самим тим ствара се и хијерархија међу друштвима. Они који су више одмакли на путу „прогреса“ постају супериорнији, у односу на „заостале“ на том путу. Стога је задатак „заосталих“ да понове искуства „супериорнијих“, односно да их сустигну, преузимајући готова страна решења. Мање је битно да ли се као пожељан прихвата совјетски, Западни или амерички модел. „Као што је Совјетски Савез некада био предходница прогреса, тако је то сада ’Запад’, што често значи Сједињене Државе и понекад Европска унија“ (41). Полазећи од овог познавања закона повести, односно пророчког познавања будућности у оба случаја се испоставља ауторитативни захтев да се све друштвене институције уподобе и укалупе у складу са либерално-демократским, односно комунистичким захтевима, јер се друштво не може модернизовати ако се не модернизују и све заједнице. То подразумева реформу и модернизацију породице, школе, цркве, универзитета и свих врста удружења, а та-

кође и прихватање новог морала, нових обичаја и културе. Све мора бити у складу са идеолошким обрасцем или нестати као „анахроно“. Тако долази до атрофије спонтаности у људским односима. У оба случаја реч је о свеобухватним пројектима који не остављају ни један сегмент стварности да се сам развија и свуда је на делу исти образац. Тиме се заправо укида раздвајање између сфера политике, економије, друштва и културе (23). Заправо, политика и држава се шире на све стране и залазе у све сфере живота – „све је по дефиницији политичко“ и ништа није неважно (100). Тако се политизују и ствари које се у нормалним околностима никада не би сматрале за политичка питања: сексуалност, пол, порекло постају политички идентитети, те ни простор брака, породице или сексуалности не остају поштеђени од мешања политике. „Секс је постао и оружје за уништење старог поретка и инструмент за стварање новог. Пошто је уздигнут на тако високу позицију почео је да продире у све сфере јавног живота: образовање, уметност, културу, трговину, језик“ (110). Парадоксално и

комунизам и либерална демократија су обећавали да ће смањити улогу политике у људском животу, док су са друге стране довели до раста политизације који никада раније није виђен (73). Општа политизација је према Легутку заправо манифестација модернизма. Модерни човек верује да је претварање свега у политику највиши облик манифестације његове доминације. „Политизација зато није ништа друго него последица чињенице да све што се дешава зависи од његове одлуке и само његова одлука додељује стварима значење и вредност“ (75). Једноставније речено, више политике значи и више инструмената и могућности да човек употреби своју моћ. Наравно, оваква свеобухватна реформа се не може очекивати сама од себе. Њу спроводе идеолошка, „просвећена аристократија“ и армија бирократа и апаратчика. У складу са модернистичком вером у моћ технике и у комунизму и у либералној демократији верује се у хотимичну људску делатност, односно посеже се за социјалним инжењерингом и намерном конструкцијом и деконструкцијом институција, пона-

шања, друштва и света. Тај процес спроводи се употребом или боље рећи злоупотребом законодавства. Закон више није препрека политичкој самовољи, него постаје мач модернизације који треба да прошло трансформише у будуће, заостало у напредно (97). Као под комунизмом, закон у либералној демократији није слеп и исти за све, него се одређеним групама пружа посебна заштита и гарантују посебна права. Самим тим, у случају либералне демократије поништава се и либерална, али и демократска компонента. Посебну улогу у том процесу игра „демократизовање“ породице и докидање традиционалног ауторитета. Такође, у општим реформама не остаје поштеђен ни језик који се у име „политичке коректности“ мења и реконструираше. Као носилац те намерне акције види се просвећена елита. Напослетку, будући да тако радикална трансформација не може да не изазове отпор, у оба случаја се води огорчена борба против непријатеља друштва, историје и човечанства. То је борба против сујеверја, затуцаности, традиције, прошлости, нетолеранције, фанатизма, расизма, на-

ционализма... При томе се та борба никада не завршава, а снаге комунизма односно либералне демократије на себе гледају као на мањину, Давида у бици са Голијатом. Што се више напредује у тој борби, тим је више скривених непријатеља које треба поразити. Није чудо када се одатле изводе разне приче о егзистенцијалној угрожености, односно о савезу унутрашњег и спољњег непријатеља. Свеједно је да ли је реч о „реакцији“, „страним агентима“ и домаћим издајницима плаћеним америчким доларима или о завери националиста и „руских плаћеника“. Оно што је у комунизму била класа, односно класна борба у либералној демократији постају класа, раса и род. Заправо, бојно поље се стално проширује, те имамо евроцентризам против мултикултурализма, хетеросексуалност против хомосексуалности, логоцентризам против своје супротности, шта год она била (120). Ако је циљ реализација људске природе, тада они који се томе противе нису више само политички противници, него непријатељи човечанства, а борба против њих задатак је свих хуманиста. „Једном када неко

своје противнике пошаље на сметлиште историје, свака дебата са њима постаје излишна“ (21). Једнако као што постоје људи са којима се не полемише, постоје и теме о којима се не може дискутовати, било да је то водећа улога партије, супериорност планске привреде у једном случају, или супериорност демократије и светост толеранције у другом. Тако у борби за „бољу будућност“ све постаје могуће оружје. Уметност, језик, медији и наука губе своју независност и трансформишу се у инструмент оправдања идеологије. Овај ратни поклич усмерен је у првом реду према цркви и религији, што је и логично с обзиром да оба пројекта захтевају религијску посвећеност. Када идеологија постаје не вера, тада она поред себе не може толерисати ни једну другу религију. Штавише, тада се од свих јавних личности захтева манифестно испољавање верности доктрини и обавезно учешће у ритуалима (120). Већ и само неучествовање разлог је за подозрење. У друштву које је склоно да идеологизује и политизује све сфере живота, ни религија не може бити слободна и остављена по

страни. Тако су и комунизам и либерална демократија у сталном конфликту са црквом по питању морала, а хришћани су присиљени да се подвргавају понижавајућим законима које сматрају неморалним. Одатле Легутко изводи далекосежан закључак, да су и комунизам и либерална демократија не само антирелигиозни, него суштински антихришћански, што је у крајњој линији последица духа модерности. „Модерност и антихришћанство се не могу раздвојити зато што потичу из истог корена и од почетка су испреплетани“ (168). Зато је Легутко посебно заинтересован за одржавање цркве и вере као алтернативе либерално-демократској антропологији, односно као једине одрживе противтеже превласти идеологије. Други велики непријатељ је породица, те сваки облик моралног конзервативизма, јер без реформе традиционалне породице не може се очекивати ни свеобухватна реформа друштва. Високо на листи непријатеља налази се и нација, односно национална држава, јер су и комунистички и либерално-демократски пројекат универзални, односно везани за човечанство као

целину. Остварење пуног човековог потенцијала не сме бити угрожено националним или локалним обзирима. У том смислу, свака национална посебност треба да нестане. Надмоћ идеологије у либерално демократском односно комунистичком друштву, те жељу за обрачуном са црквом и нацијом, Легутко доводи у везу са идејом једнакости која им је заједничка. При томе, он указује на стару истину, познату још од антике и актуелизовану код Токвила и Достојевског, да се егалитаризам и деспотија не искључују, него наступају заједно (133). Егалитистичка деспотија не може претендовати на успех ако се заснива само на терору и застрашивању. Она мора људима дати некакав осећај идентитета и припадања и управо то је функција идеологије.

На крају се ипак мора приметити, да је упркос ономе што је казао на почетку, Легутку много мање стало до тога да указује на паралеле између комунизма и либералне демократије, а много више да укаже на тоталитарне тенденције унутар либералне демократије, односно на проблематичне стране модерног пројекта у целини. Самим

тим, прича о либералној демократији и комунизму је више него прича о политици. Победа либералне демократије значила би коначан крај Западне, европске културе, те општу вулгаризацију и варваризацију. Са једне стране без култа нема ни културе, па је дехристијанизација синоним за варваризацију, док су друге стране егалитаризам и нивелација такође препозна-

ти као непријатељи високе културе. Речју, од свих обавеза и лојалности ослобођени субјект утонуо у потрагу за уживањем и забавом није у стању да створи ништа узвишено, лепо и вредно. За стварање тако нечег потребни су традиција, наслеђе, дисциплина, религија, поредак и ауторитет, дакле све оно за шта модерни човек није способан.